

Kamenolomi s područja općine Posušje s posebnim osvrtom na kamenolome stećaka

*Pregledni rad / Review paper
Primljen/Received: 19. 7. 2018.;
Prihvaćen/Accepted: 11. 9. 2018.*

Maja Soldo

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa ŽZH

Sažetak:

Kada je u pitanju brojnost kulturno-povijesnih lokaliteta, Općina Posušje je jedna od najbogatijih općina u Bosni i Hercegovini i u široj regiji. Poznata je po svojoj graditeljskoj baštini i umijeću kamenoklesarstva od pretpovijesti do danas. Prema popisu arheoloških lokaliteta iz 1988. godine na području Općine Posušje evidentirano je 40 srednjovjekovnih nekropola stećaka. Prema službenim podacima postoji 16 kamenoloma (aktivnih i neaktivnih), a kroz ovaj članak će se po prvi put analizirati prostorni okvir i povezanost nekropola stećaka sa njihovim mjestom nastanka. Brojne se rasprave vode o udaljenosti kamenoloma i nekropola, kao i načinu transporta stećaka. U ovom radu je dan osvrt na moguće trase, putove kojima su stećke transportirali do odredišta, tj. do mjesta predviđenom za nekropolu. Neki kamenolomi i danas čuvaju tragove matičnih područja stvaranja stećaka, sa primjerima koji su isklesani, ornamentirani i spremni za transport kojeg nažalost nikad nisu dočekali, već nam služe kao potvrda ljudskog stvaralaštva i umjetnosti u kasnom srednjem vijeku na području koje obiluje kamenim resursima.

Ključne riječi: Posušje, kasni srednji vijek, stećci, kamenolom

Quarries of the “stećci”, medieval tombstones graveyards, in Municipality of Posušje

Abstract:

By the number of cultural-archaeological sites, Municipality of Posušje is one of the richest municipalities in Bosnia and Herzegovina, but also in the wider region. This municipality is known for its architectural heritage and the art of stone quarrying from prehistoric times to today. According to the last list of archaeological sites dating from 1988, 40 medieval necropolises of “stećci”, medieval tombstones, were noted in the Municipality of Posušje. According to the written sources and official data we have 16 quarries (active and non active), and this article will for the first time analyse the spatial framework and the connectivity of the necropolis, as well as the way of transportation of “stećci”. It will be attempted to give an overview of the possible routes to which “stećci” were transported to the destination, the site foreseen for the necropolises. Some of quarries even today preserve traces of native areas of the making of with examples that are carved, ornamented and ready for transport which unfortunately had never been accomplished, but serve us as a confirmation of human creation and art in the Late Middle Ages in an area rich in stone resources.

Key words: Posušje, stećak, medieval tombstones, quarry

1. UVOD

Područje Zapadne Hercegovine, posebno Općina Posušje ima bogatstvo kamenog resursa, što je vidljivo kroz kamene objekte od gomila i gradina, koje ujedno pripadaju fenomenu „Posuške kulture“, preko antičkih klesarskih radionica, hram, starokršćanske bazilike do kamenoloma stećaka i mnogobrojnih nekropola koje se ističu svojom kvalitetom kamena, obrade i ornamentike.

Arheološka i povijesna istraživanja kamenoloma su slabo obrađena u stručnoj literaturi. Šefik Bešlagić je najviše od svih znanstvenika proučavao stećke, a u novije vrijeme Dubravko Lovrenović. Stećci stoljećima plijene pažnju društvene i znanstvene zajednice, no istraživanja kamenoloma u kojima su se vršila usijecanja i obrada stećaka nažalost nisu provedena. Kamenolomi stećaka prikazuju industrijsku djelatnost, socijalnu sliku kao i prirodne resurse koje je zajednica koristila za gradnju sepulkralnih spomenika. Obrada stećaka se vršila u kamenolomu. Brojni su primjeri za ovu tezu, od Zreonice (Blidinje) sve do nekropola kod gornjeg toka rijeke Trebišnjice.¹ Stećci predstavljaju dio zajedničke kulture i tradicije naroda u srednjem vijeku na ovim prostorima. Upotreba kamena kao prirodnog resursa, koji označava vječnost i naš kulturni identitet je zapravo simbioza prirode i čovjeka, odavanja počasti kamenu na kojemu smo rođeni i koji na kraju predstavlja čuvara naših predaka, običaja, znanja, sposobnosti, snage te naše interpretacije baštine za sve buduće generacije.

2. PISANA VRELA O POSUŠJU

Ime Posušja se spominje u nekoliko povijesnih dokumenata iz kasnog srednjeg vijeka, od kojih je najstariji opis sabora u Sinju, iz 1378. Drugi spomen Posušja se nalazi u dubrovačkom dokumentu iz 1403. godine, u kojem se opisuju narušeni trgovački odnosi kralja Ostoje i Dubrovčana pokušavaju riješiti potezom Dubrovčana koji šalju svoje izaslanike da presretnu kralja u Posušju, te treći put 28. 12.1408. godine u povelji kralja Ostoje, gdje se Posušje navodi kao župa. Prema tome u srednjem vijeku, Posušje je bilo glavno mjesto župe Posušje. Kroz Posušje su od davnina vodili i važne komunikacije, putevi prema Imotskom, Tomislavgradu te preko Kočerina dalje do Blagaja.² U pisanim izvorima Drežnica se spominje kao srednjovjekovna župa koja je obuhvaćala dolinu Drežanke, Čvrstnicu i Blidinje, a imajući u vidu da dio današnjeg PP Blidinje pripada Općini Posušje bitno je i istaknuti i ovaj podatak.³

U novije vrijeme objavljen je popis sela i zemlje sandžaka iz 1701. g, gdje se Posušje navodi kao nahija, koja je pripadala kadiluku Imotski, te se navodi da je nahija Posušje, nahija Hercegovačkog sandžaka osnovana krajem XV. stoljeća.⁴

Bitno je spomenuti i važan nalaz na živoj stijeni uklesan natpis Mastana Bujanjića u Donjoj Drežnici iz XIV.st., čije se ime veže za Masnu Luku, koja administrativno pripada Općini Posušje. Mastan Bujanjić se spominje i u poveljama kralja Tvrtka iz 1354. i 1355. u ulozi svjedoka na navedenim poveljama. Na natpisu iz Drežnice navedeni su i njegovi sinovi Radoslav i Miroslav.

3. POSTUPAK CIJEPANJA KAMENA U KAMENOLOMIMA

Potencijal vađenja kamena za građevno-arhitekonske potrebe je ogroman na području Općine Posušje. Kamenoklesarstvo je je bilo razvijeno zbog potencijala za eksploataciju

¹ BEŠLAGIĆ, 1962, 17-38.

² VEGO, 1957, 95. ; BARIŠIĆ, 1892, 276.

³ BEŠLAGIĆ, 1959, 67.

⁴ HAFIZOVIĆ, 2016, 167

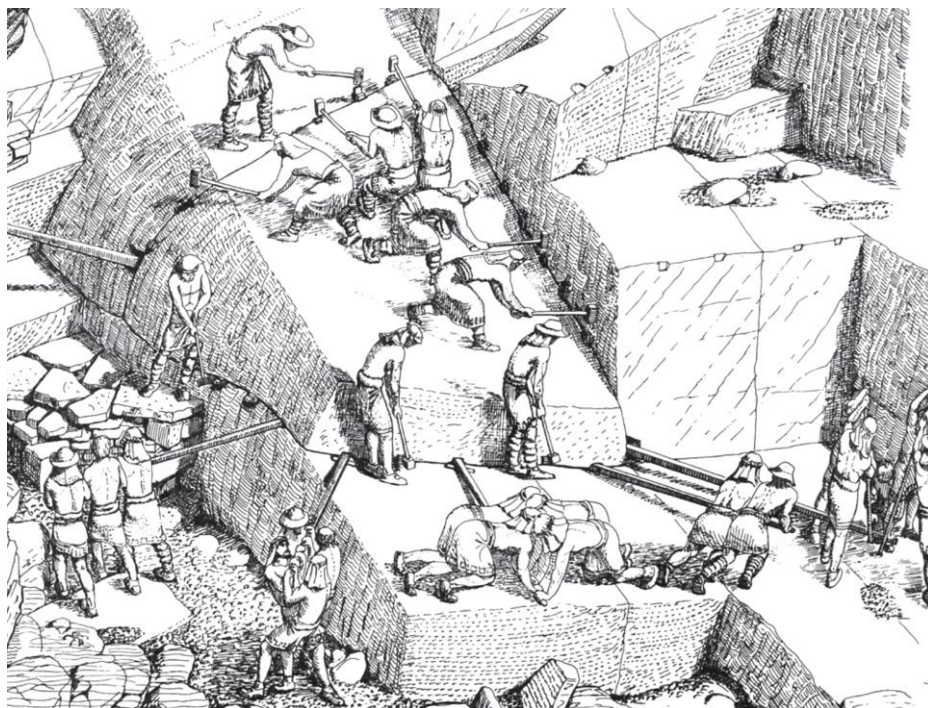
kamene sirovine. Stećci su se dobivali procesom zasijecanja klinova ili ulijevanjem vode u pukotine, tako da bi zima odradila svoje, kamen bi pucao na tim mjestima. Orijentacija stećaka je uglavnom bila zapad-istok, a obično bi bili poredani sjever-jug.

Na području Općine Posušje je evidentirano 40 nekropola stećaka, što je realno rezultat tolikih kamenih resursa. Nekropole su se uglavnom nalazile u blizini srednjovjekovnih puteva, naselja te kamenoloma, gdje su usijecani. Neke nekropole su se nalazile na tumulusima, zemljani, kameni, kako bi se stećci postavili na istaknuto vidljivo mjesto. (slika nekropole na Barama, Blidinje)

Foto 1: autor, nekropola Donje Bare, Blidinje

Šefik Bešlagić navodi da su stećci većinom klesani od vapnenca, kojega ima u izobilju. Usijecani u kamenolomima, stećci su se i obrađivali te ukrašavali raznim ornamentima. Kamen je trebao biti što kompaktniji da bi izdržao zub vremena. Stanovnici ovih krajeva su preko svojih postignuća u graditeljskoj baštini pokazali razvijeno kamenoklesarsko znanje. Ogromni potencijal za eksploataciju kamena je doveo do razvoja kamenoklesarstva do kvalitetnog nivoa.

Crtež 1. Odvajanje kamena pomoću poluga i klinova, (HELMANN, 2002, 76.)

Podnožja Muharnice, Vrana i Čvrsnice su obilovali kamenim bogatstvom, koji su stanovnici koristili za usijecanje stećaka, tj. procesa kako se zove u narodu odvajanja kamenog bloka od žive stijene. Proces od usijecanja, odlamanja, vađenja, ukrašavanja i prijevoza na odredište, do nekropole tražio je dosta vremena i truda. Suhi drveni klinovi bi se stavljali u prirodne pukotine, te se isti polijevali vodom. Nakon toga dolazi do širenja drveta, tlak raste i dolazi do cijepanja kamena uzdužno. U cijepanju stećaka, koristilo se čekiće, dlijetima i polugama, pravile bi se rupe u koje se sipala voda, a zimske temperature bi učinile svoje, te bi dolazilo do pucanja žive stijene. Proces usijecanja kamenih blokova i transporta vršio se uglavnom zimi, iz praktičnih razloga, zimi je lakše dolazilo do pucanja kamena nakon što bi sipali vodu u rupe ili manje pukotine, a i transport nekoliko tona teškog stećka se lakše vršio zimi, uz snijeg. Stećci su bili u obliku ploča, sanduka, sljemenjaka, stuba, križeva te amorfni spomenika.⁵ Nakon obrade u kamenolomu stećci su pomoću saonica koje su klizile preko drvenih oblica koje se postavljalo ispod saonica, te na taj način prevozilo do nekropole, za koju se uvijek gledalo da bude blizu kamenoloma, iako ima i odstupanja. Drvene saonice bi se pravile najčešće od hrastovog drveta, dvije grede bi spajali sa poprečnim gredama, stvarajući saonice, bazu za prijenos stećka. Za stećke koji teže i po nekoliko tona prosjek, u narodu se koristilo volove kao radna snaga pri transportu stećaka. Kad se biralo mjesto za nekropolu pazilo se da to bude u blizini kamenoloma, a ako je bio u pitanju udaljeniji lokalitet pazilo se da teren bude ravan, da ne bude prevelikih strmina koje bi otežavale ljudima transport stećka.⁶

⁵ BEŠLAGIĆ, 1979, 80.

⁶ BEŠLAGIĆ, 1979, 37-40; GUNJAČA,

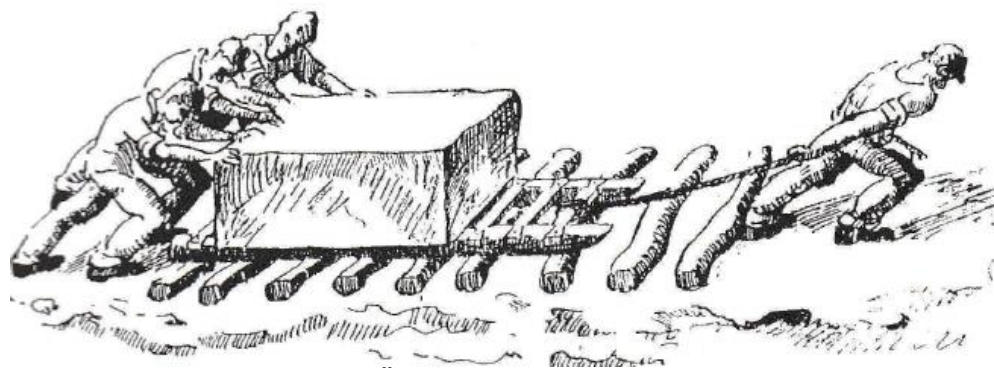
Nakon transporta stećak se dovozio do odredišta i postavljao točno iznad grobne rake, gdje je orijentacija i pokojnika koji se nalazio u grobnoj raci i stećka iznad rake bila zapad-istok, uz neka odstupanja na nekim lokalitetima. Grobne rake su većinom zemljane, a grobna arhitektura se najčešće nalazi u obliku trostrane ležeće prizme, iako je tu bilo zidanih grobnica, kamenih sarkofaga te drvenih kovčega.⁷

4. ALAT ZA KLESARSKU OBRADU

Klesarski alat koji se koristio za cijepanje kamenog bloka je uglavnom ostao isti još od antičkog vremena, jer se i antika očitava upravo kroz monumentalne građevine kao što je i hram u Posuškom Gracu, brojne rimske utvrde na prapovijesnim gradinama, zatim antičke sarkogafe (sarkofag iz Vinjana kod Posušja), te ostala kamena bogatstva iz antičkog vremena, čekići, željezni klinovi, željezne poluge.⁸ Po obradi nekih ploha vidljivo je da su klesari koristili zubaču i nazubljeni čekić, te čekić i špicu. Za ukrašavanje stećaka, ističu se tehnike urezivanja i udubljivanja u kamen.

Dlijeta su se koristila za ukrašavanje stećaka. Ovisno o izboru motiva, takav tip dlijeta se koristio. Većinom su se stećci obrađivali u kamenolomima ili bar njihova gruba obrada, no nije uvijek takav slučaj, jer se ponekad stećke ukrašavalo i na samoj nekropoli, gdje se okolo stećka nalazi dosta manjih ulomaka kamena koji su ostatci od procesa klesanja i ukrašavanja. Ukrase na stećcima je obradila Marian Wenzel, u svojoj monografiji „Ukrasni motivi na stećcima“, gdje je obradila, geometrijske, vegetabilne motive, antropomorfne predstave, oružja i oruđa te mnogobrojne druge motive.⁹

Osnovni alat ujedno i najčešći koji se koristio u graditeljskim poslovima od antike, srednjeg vijeka pa i danas predstavlja čekić, oruđe sa dužom ili kraćom drškom. U kamenklesarske alate spadaju dlijeto, najčešće kružnog presjeka, klinovi koji su pronalazeni i u mnogobrojnim kamenolomima i koji su imali važnu ulogu u odvajanju kamena od žive stijene.

Crtež 2. GUNJAČA, 1954-1955, slika 7. vučenje stećka

⁷ BEŠLAGIĆ, 1979, 45.

⁸ FIALA, 1893, 145-151.

⁹ Sarajevo, 1965.

Foto 3, alat:dlijeta, klin (BUSULADŽIĆ, 2014., prilog 11, prilog 14)

Popis kamenoloma u Općini Posušje, aktivnih i zatvorenih:

1. Vlaka Posušje
2. Vinjani
3. Bosiljna
4. Strana-Ćesića Draga
5. Vignjiština, Lipovice
6. Gradac
7. Pločice-Ćesića Draga
8. Broćanac
9. Osoje
10. Krstače
11. Grabarje
12. Padina Vrana ili Zreonice
13. Barzonja
14. Lipovice (Previja)
15. Sutina (Rakitno)
16. Konjovac
17. Muharnica Čvrsnica
18. Sovija Draga¹⁰

5. ZAKLJUČAK

Od davnina se u posuškom kraju ističu majstori kamenoklesarskog zanata i umjetnosti. Brojni kameni ulomci su poslužili i sekundarno u svojoj svrsi što nam pokazuje i kontinuitet upotrebe ovog prirodnog resursa kroz stoljeća i njegovu kvalitetu, po kojoj je prepoznatljiv. Posušje je poznato po kamenoklesarstvu od prapovijesti, kao i antičkih vremena no svakako da je potrebno istaknuti da pravi simbol posuških klesara dolazi do izražaja u srednjem vijeku, kroz nekropole stećaka. U članku je prikazan proces od odsijecanja u kamenolomu, transporta sve do njegovog odredišta koje prikazuje zapravo čuvara vječnog počivališta naroda koji je ovdje živio u to vrijeme. Ovaj kraj je bogat kamenim resursima, stoga i ne čudi

¹⁰ Iskreno hvala kolegama iz Ministarstva gospodarstva ŽZH te kolegama iz Franjevačkog Muzeja „U kući Oca mojega“ na podacima

brojka kamenoloma, od kojih su neki aktivni i danas, što je izniman doprinos potencijalnom proučavanju znanstvenika sa multidisciplinarnim pristupom. Unatoč brojnim devastacijama, sekundarnim upotrebama dobar dio stećaka i kamenoloma su ostali kao vječni svjedoci naseljenosti ovih krajeva i opstanka kamenoklesarstva kroz stoljeća do danas.

Foto 4. Zreonica (Dragajice), Blidinje, stećak u kamenolomu, BEŠLAGIĆ 1959, slika 19.

Foto 5. Ostatci nekadašnje kapelice u Dugom Polju (BEŠLAGIĆ, 1959, slika 63)

Foto 6. Nekropola na Barzonji, Blidinje, nacionalni spomenik BiH

Foto 7. Kamenolom Vignjiština

LITERATURA

- BARIŠIĆ, Nikola, Posušje, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 1892, 276.
- BEŠLAGIĆ, Šefik, Stećci kultura i umjetnost, 1979.
- BEŠLAGIĆ, Šefik, Srednjovjekovni nadgrobnji spomenici, Naše starine, Sarajevo, 1962.
- DODIG, Radoslav, Posuški kraj u prapovijesti i u rimsko doba, Matica hrvatska Posušje, 1998, 41-52.
- FIALA, Franjo, Prilozi arheologije Bosne i Hercegovine, Rimske razvaline u Gracu, Glasnik Zemaljskog muzeja, 1893, 145-151.
- GUNJAČA, Stipe, Prinos poznavanju porijekla i načinu prijevoza stećaka, Istorijski časopis: Organ Istoriskog društva SAN, 1954-1955, V, 139-147.
- HAFIZOVIĆ, Fazileta, Popis sela i zemlje sandžaka, Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine, Zagreb-Sarajevo, 2016.
- HELMANN, Marie-Christine, L'architecture grecque 1, Les principes de la construction, Paris, 2002.
- JOLIĆ, Robert, Položaj, nazivlje i prvi spomen posuških naselja, Matica hrvatska, Posušje, 1998.
- VEGO Marko, Naselja bosanske srednjovjekovne države, Svjetlost, Sarajevo 1957.